

Т.В. Дуткевич

ДОШКІЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2007

ББК 88.8я73

Д 84

УДК 159.9(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-339 від 09.02.2007 р.)*

Рецензенти:

Кузьменко В.У. – професор кафедри психології та педагогіки НПУ ім. М. П. Драгоманова, кандидат психологічних наук;

Осьмак Л.П. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Рівненського інституту слов'язнавства Київського славістичного університету;

Шинкарюк А.І. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Кам'янець-Подільського державного університету;

Попова Л.Б. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкового навчання і дошкільного виховання з методикою викладання Кам'янець-Подільського державного університету;

Кирик Л.В. – завідувач ДНЗ №21 м. Кам'янець-Подільського.

Дуткевич Т.В.

Д 84 Дошкільна психологія: Навч. пос. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 392 с.

ISBN 978-966-364-516-2

У посібнику розглянуто принципи, методи, основні поняття дошкільної психології; розкрито закономірності психічного розвитку дитини від народження до семи років, аналізуються психологічні особливості спілкування, діяльності, пізнавальних та емоційно-вольових процесів, а також особистості дошкільника. Теоретична частина посібника складається з текстів лекцій до всіх тем, передбачених навчальною програмою. Розробки практичних занять включають план проведення заняття та методичне забезпечення до нього, а також контроль знань студентів.

Посібник рекомендується студентам спеціальностей „Дошкільне виховання”, „Психологія”, „Практична психологія”, може використовуватися викладачами однієї дисципліни, вихователями і психологами дошкільних закладів.

ББК 88.8я73

ISBN 978-966-364-516-2

© Дуткевич Т.В., 2007,

© Центр учбової літератури, 2007

ЗМІСТ

Передмова	9
ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС	11
МОДУЛЬ I. СПІЛКУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОШКІЛЬНИКА ЯК ОСНОВНІ УМОВИ ЙОГО ПСИХІЧ- НОГО РОЗВИТКУ	11
Тема 1. Психічний розвиток дитини від народження до 7 років — предмет дошкільної психології	11
1. Психічний розвиток як складова онтогенезу та його особливості	12
2. Принципи вивчення психіки дитини	15
3. Методи дитячої психології	17
3.1. <i>Спостереження</i>	17
3.2. <i>Експеримент</i>	20
3.3. <i>Бесіда, вивчення продуктів діяльності дітей</i>	22
4. Вивчення психічних особливостей дитини вихователем.	24
Тема 2. Основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві	25
1. Особливості психічного розвитку в дитинстві	26
2. Психічний розвиток новонародженої дитини	30
3. Психічний розвиток дитини першого року життя	31
4. Психічний розвиток дитини раннього віку	33
5. Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років.	36
Тема 3. Особливості розвитку спілкування дорослого і дитини у дошкільному віці	38
1. Онтогенез спілкування як найважливіший фактор психічного розвитку дошкільника.	39
2. Форми спілкування у дошкільному віці	40
3. Модель оптимального спілкування педагога з дитиною	42
4. Роль експресивних засобів у спілкуванні дитини й дорослого.	44
Тема 4. Спілкування і спільна діяльність дошкільника з ровесниками	45
1. Специфіка спілкування і спільної діяльності дошкільника з ровесниками та їх роль у його психічному розвитку	46

1.1. Порівняння спілкування дитини з дорослим та з ровесником	46
1.2. Вплив спілкування з ровесником на психічний розвиток дошкільника	48
2. Розвиток спілкування і спільної діяльності з ровесниками у дошкільному віці	49
2.1. Емоційно-практична форма спілкування немовлят	49
2.2. Ситуативно-ділова форма спілкування дошкільників	51
2.3. Позаситуативно-ділова форма спілкування дошкільників	52
3. Вплив групи дошкільного закладу на психічний і особистісний розвиток дитини	53
Тема 5. Психологічні особливості ігрової діяльності в дошкільному віці	55
1. Розвиток гри у дитини до 3-х років	56
2. Особливості сюжетно-рольової гри дошкільника	60
2.1. Природа сюжетно-рольової гри дошкільника	60
2.2. Поняття про сюжет та зміст сюжетно-рольової гри	61
2.3. Роль та ігрові дії дошкільника як центральний компонент сюжетно-рольової гри	63
2.4. Значення ігрових предметів для забезпечення уявної ситуації у грі	65
2.5. Взаємовідносини дошкільників у грі	67
3. Класифікація дитячих ігор. Характеристика творчих ігор дошкільника	68
4. Характеристика ігор з правилами	71
Тема 6. Нормативні показники та активізація сюжетно-рольової гри у дошкільному віці	75
1. Рівні розвитку сюжетно-рольової гри у дошкільника	75
2. Формування передумов рольової гри	77
3. Прийоми активізації сюжетно-рольової гри	78
4. Організація сюжетно-рольової гри. Іграшки	79
Тема 7. Психологічні особливості побутової діяльності в дошкільному віці	83
1. Особливості побутової діяльності у дитини немовлячого віку	83
2. Характеристика побутової діяльності дитини раннього віку	86
3. Побутова діяльність у дошкільному віці	88
Тема 8. Психологічні особливості трудової діяльності в дошкільному віці	90
1. Елементи трудової діяльності в ранньому дитинстві	91
2. Значення трудової діяльності дошкільника та розвиток її структури	94
2.1. Трудова діяльність дошкільника як передумова професійного самовизначення	94
2.2. Взаємозв'язок трудової діяльності та гри дошкільника	96
2.3. Розвиток компонентів структури трудової діяльності дошкільника	97
3. Оволодіння дошкільником новими видами і формами праці	101
4. Розвиток співпраці дошкільника з однолітками	104

Тема 9. Психологічні особливості образотворчої та конструктивної діяльності дитини в дошкільному віці	105
1. Зародження образотворчої діяльності у дитини до 3-х років	106
2. Розвиток образотворчої діяльності дошкільника	108
2.1. Особливості малюнка дошкільника	108
2.2. Зв'язок малювання із грою та мовленням дитини	110
3. Розвиток конструктивної діяльності в дошкільному віці.	113
МОДУЛЬ II. РОЗВИТОК ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ДОШКІЛЬНИКА	116
Тема 10. Розвиток уваги у дитини від народження до 7 років.	116
1. Види уваги у дошкільному дитинстві.	117
2. Особливості уваги дитини немовлячого віку	118
3. Розвиток уваги у ранньому дитинстві	119
4. Досягнення у розвитку уваги в дошкільному віці (3—6 років)	121
5. Психолого-педагогічні умови розвитку уваги дошкільника	123
Тема 11. Розвиток мовлення дитини від народження до 7 років.	125
1. Розвиток мовлення в немовлячому віці	126
1.1. Розвиток пасивного мовлення.	126
1.2. Поява активного мовлення	129
2. Особливості мовлення дитини раннього віку	130
2.1. Засвоєння нових форм та функцій мовлення	130
2.2. Перехід від засвоєння лексики до засвоєння граматики	132
3. Характеристика мовлення дитини дошкільного віку.	133
3.1. Засвоєння всіх сторін мови та функцій мовлення.	133
3.2. Розвиток зв'язного мовлення дошкільника.	136
Тема 12. Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дошкільника	138
1. Початковий етап у сенсорно-перцептивному розвитку дитини	139
2. Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку	143
3. Сенсорно-перцептивний розвиток дитини від 3 до 7 років	145
3.1. Формування сенсорних еталонів у процесі орієнтувальних дій	145
3.2. Розвиток спостереження — цілеспрямованого сприймання.	147
4. Розвиток різних видів сприймання дитини від народження до 7 років	149
Тема 13. Розвиток пам'яті у дитини до 7 років	152
1. Початковий етап у розвитку пам'яті	153
2. Розвиток пам'яті в ранньому дитинстві	155
3. Види пам'яті у дошкільному віці	156
4. Виникнення елементів довільності пам'яті.	158
5. Психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті	160
Тема 14. Особливості мислення дитини від народження до 7 років	162
1. Розвиток мислення у немовлячому віці	163
2. Характеристика мислення дитини раннього віку	167
3. Основні лінії у розвитку мислення дошкільника.	171

3.1. Розвиток міркувань дошкільника	171
3.2. Особливості міркувань дошкільника, пов'язаних із поясненням явищ	173
3.3. Розвиток планування діяльності та операцій мислення	174
4. Психолого-педагогічні умови розвитку мислення	176
Тема 15. Розвиток уяви у дитини від народження до 7 років	179
1. Зародження уяви в ранньому дитинстві	181
2. Особливості розвитку уяви у дошкільному віці	184
2.1. Уява в молодшому та середньому дошкільному віці	184
2.2. Уява старшого дошкільника	186
3. Психолого-педагогічні умови розвитку уяви дошкільника	189
Тема 16. Розвиток емоцій у дошкільному віці	192
1. Особливості емоційного розвитку у немовлячому віці	193
2. Емоційний розвиток у ранньому дитинстві	196
3. Емоційний розвиток у віці 3—7 років	199
4. Характеристика етичних почуттів дошкільника	201
5. Розлади емоційної сфери дошкільників	204
Тема 17. Воля та система мотивів у дошкільному віці	207
1. Розвиток передумов волі у немовляти та у дитини раннього віку	208
2. Розвиток волі у дошкільному віці	212
3. Виникнення системи мотивації, підпорядкування мотивів	213
4. Психолого-педагогічні умови розвитку волі	217
МОДУЛЬ III. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 7 РОКІВ	221
Тема 18. Становлення самосвідомості дошкільника	221
1. Розвиток передумов самосвідомості у немовлячому віці	222
2. Розвиток самосвідомості в ранньому дитинстві	226
3. Розвиток самооцінки у дошкільника	229
4. Розвиток самосвідомості старшого дошкільника	232
5. Психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості	235
Тема 19. Етичний розвиток у дошкільному віці	239
1. Передумови етичного розвитку у немовлячому віці	240
2. Етичний розвиток у ранньому дитинстві	241
3. Розвиток моральної свідомості дитини 3—7 років	245
4. Перехід від зовні зумовленої моральної поведінки до свідомої	247
5. Психолого-педагогічні умови формування етичної свідомості та поведінки дошкільника	249
6. Недоліки етичного розвитку дошкільників	251
Тема 20. Розвиток здібностей у дошкільному дитинстві	254
1. Становлення передумов розвитку здібностей у дітей раннього віку	255
2. Розвиток здібностей дошкільника	258
3. Психологічні особливості ранньої обдарованості	261

Тема 21. Темперамент у дошкільному віці	263
1. Психофізіологічні особливості темпераменту дітей від народження до 7 років	264
2. Особливості поведінки дітей з різними типами темпераменту	267
3. Індивідуальний підхід у вихованні дітей різних типів темпераменту	270
Тема 22. Психологічна готовність дитини до систематичного навчання в школі	275
1. Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого закладу в школу	275
2. Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання	277
3. Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання	281
4. Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи	283
5. Емоційна готовність дошкільника до входження у систему взаємовідносин шкільного середовища	285
ПРАКТИКУМ	288
Тема 1. Психічний розвиток дитини від народження до 7 років — предмет дошкільної психології	288
Тема 2. Основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві	293
Тема 3. Особливості розвитку спілкування дорослого і дитини у дошкільному віці	295
Тема 4. Спілкування і спільна діяльність дошкільника з ровесниками	299
Тема 5. Психологічні особливості ігрової діяльності в дошкільному віці	303
Тема 6. Нормативні показники та способи оптимізації сюжетно-рольової гри у дошкільному віці	306
Тема 7. Психологічні особливості побутової діяльності в дошкільному віці	313
Тема 8. Психологічні особливості трудової діяльності в дошкільному віці	315
Тема 9. Психологічні особливості образотворчої та конструктивної діяльності дитини в дошкільному віці	319
Тема 10. Розвиток уваги у дошкільному віці	322
Тема 11. Розвиток мовлення в дошкільному віці	324
Тема 12. Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дошкільника	328
Тема 13. Розвиток пам'яті в дошкільному віці	331
Тема 14. Розвиток мислення дитини від народження до 7 років	333

<i>Тема 15. Розвиток уяви у дитини до 7 років . . . . .</i>	335
<i>Тема 16. Розвиток емоцій у дошкільному віці. . . . .</i>	340
<i>Тема 17. Воля та система мотивів у дошкільному віці . . . . .</i>	342
<i>Тема 18. Становлення самосвідомості дошкільника . . . . .</i>	345
<i>Тема 19. Етичний розвиток у дошкільному віці . . . . .</i>	347
<i>Тема 20. Розвиток здібностей у дошкільному дитинстві. . . . .</i>	351
<i>Тема 21. Темперамент у дошкільному віці . . . . .</i>	355
<i>Тема 22. Психологічна готовність дитини до систематичного на- вчання в школі . . . . .</i>	358
Відповіді на ситуаційні задачі, вміщені у посібнику.	362
Словник основних понять курсу «дошкільна психологія».	373
Література до курсу «дошкільна психологія».	384

ПЕРЕДМОВА

Докорінне реформування системи освіти в Україні передбачає посилення гуманістичної спрямованості дошкільного виховання, його побудову на засадах розвивальної психології, де дитині відводиться активна роль — роль суб'єкта діяльності й спілкування.

Становлення суб'єкта дитини як напряму залежить від дорослого, його дбайливого, уважного, терплячого й тактовного ставлення, від поваги до дитини з перших днів її життя, від змістовного й емоційно теплого спілкування з нею.

При підготовці посібника автор вважав головним завданням формування у студентів такої виховної позиції, за якої дитина сприймається як самоцінна й неповторна особистість, здатна до волевиявлення та ініціативи. Провідні завдання вихователя, при вирішенні яких необхідні знання з дошкільної психології, полягають у тому, щоб розпізнавати й підтримувати педагогічно значущі прояви активності дитини, спрямовувати їх у належному руслі; спиратися на бажання та інтереси малюка при формуванні в нього початкових уявлень про оточуюче, при озброєнні його навичками спілкування й діяльності.

Підготовка студента до вирішення вищеозначених завдань знайшла у посібнику свою реалізацію через таку побудову змісту кожної теми, де головна увага приділяється проблемі налагодження дорослим спілкування з дошкільником та з дитячим колективом з опорою на ініціативу малят.

При розробці посібника використовувалися матеріали навчально-методичних праць Г. О. Люблінської, О. О. Смірної, Г. А. Урунтаєвої, В. К. Котирло, С. Є. Кулачківської, Ю. О. Приходько, С. П. Тищенко, С. О. Ладивір, О. Л. Кононко.

Як ілюстрації основних положень дошкільної психології використані фрагменти експериментальних робіт О. В. Запорожця, М. І. Лісіної, Л. А. Венгера, А. Г. Рузької, В. К. Котирло, О. О. Смірної та ін.

Посібник складається з двох частин — теоретичної та практичної, містить словник основних понять та список рекомендованої і використаної літератури.

Теоретична частина розподіляється на три модулі, що охоплюють 22 лекційних теми. Розподіл навчального матеріалу на три модулі зумовлений традиційним підходом до визначення основних напрямів психічного розвитку дитини: розвиток діяльності й спілкування, психічних процесів та особистості.

До кожної лекції подається список літератури, використаної при її написанні та рекомендованої для поглибленого вивчення студентами. Посилання по тексту даються за загальним списком літератури у кінці посібника.

Практичні заняття, подані у другій частині посібника, проводяться за стандартною схемою: актуалізація теоретичних знань студентів у процесі їх обговорення, формування навичок аналізу поведінки та діяльності дошкільників з моделюванням психологічно обґрунтованих педагогічних заходів; закріплення знань за допомогою вирішення ситуаційних завдань. У «Практикумі» використані експериментальні матеріали М. І. Лісіної, Д. Б. Ельконіна, Г. А. Урунтаєвої.

Робота з посібником передбачає самостійне опрацювання студентами низки першоджерел, до яких належать фрагменти експериментальних робіт провідних психологів у галузі дошкільної психології. До ситуаційних завдань подаються еталонні відповіді, що робить їх зручними для самоперевірки студентами своїх знань.

Умовні позначення: 1;2 — вік дитини 1 рік 2 місяці.